

PÁLYI ANDRÁS

Proust és a jelek

Gilles Deleuze: Proust. Fordította: John Éva. Atlantisz Könyvkiadó, 2002. 184 oldal, 1995 Ft

Proust gyerekkori Illiers-je és Auteuil-je, ahol nagyanyjával nyaralt, regényében Combray-ra keresztelve "múltként jelenik meg, de ez a múlt többé nem arra a jelenre vonatkozik, ami egykor volt, és arra a jelenre sem, amelyhez képest immár múlt. Ez már nem az észlelés, de nem is az akaratlagos emlékezet Combray-ja. Combray úgy jelenik meg, ahogyan nem élhettük meg: nem valóságában, hanem igazságában" - írja Gilles Deleuze, aki szerint Proust monumentális alkotása nem az emlékezetrol szól, hanem az igazság kereséséről, s "csak azért lehet a címe Az eltunt ido nyomában, mert az igazság lényegi kapcsolatban áll az idovel". Tudniillik Proust szerint az igazság csakis "akaratlan jelekkel" képes elárulni magát, akár a féltékeny szeretonek, aki kényszeruségbol keresi - de épp ez a lényeg, mert másképp nem is lehet -, egy nem várt jel hatására, a szeretett lény hazugságainak nyomása alatt. Így a regény veleje maga a tanulási folyamat: "A prousti mu nem az emlékezet ábrázolásán, hanem a jelek elsajátításán alapszik." Deleuze magyarul most megjelent könyve, amely eredetileg a Proust et les signes címet viseli, amibol is mellesleg nyilvánvaló, hogy a szerzo nem titkolja szemiotikai vonzalmait, a francia Proust-irodalom egyik legkiválóbb darabja, s mint ilyen, már korábban is megérdemelte volna, hogy felfigyeljünk rá, utóvégre csaknem négy évtizede hozzáférhető munkáról van szó. Nem véletlen azonban, hogy épp most látott nálunk napvilágot. Hisz az Atlantisz Könyvkiadó láthatóan rászánta magát, hogy a Gyergyai Albert által félbehagyott *Eltunt ido* hátralévő kötetait végre átnyújtja a magyar olvasónak. A harmincas évek végén ugyanis a hét kötetbol mindössze ketto jelent meg, majd 1983-ban Gyergyai eloállt még eggyel, a *Guermantes-ék* címuvel, ezt követte 1995-ben - immár Jancsó Júlia fordításában - a *Szodoma és Gomorra*, majd tavaly *A fogoly lány*. Említést érdemel, hogy annak idején a *Szodoma és Gomorra*val egy másik kiadó és egy másik fordító is próbálkozott, de azt Atlantisz frissebb volt,

így o vitte el a pálmát. Úgy tunt hát, hogy a "magyar Proust" kiadása olyan ügy, amiért érdemes vetélkedni. Nem tudni azonban, hogy az Atlantisz ma is így gondolja-e (hisz mostanság a kiadói példányszám is üzleti titok, az eladott példányok száma meg végképp), mindenesetre tény, hogy a magyar szellemi életet nem ajzotta fel Az eltunt ido nyomában eddig anyanyelvünkön nem olvasható két kötetének a megjelenése. Nem beszélve arról, hogy még további két kötet hátravan; magyarán ideje piacot teremteni neki, szellemi kört, befogadói vákuumot, amire Deleuze könyve akár alkalmas is lenne, ha egyetlen Proust-monográfia meghozhatná a magyar Proust-recepció reneszánszát.

Mindenesetre szembeötlo, hogy a két háború közt a hazai irodalmi életben milyen eroteljesen jelen volt Proust, mintegy két hullámban is: eloször a világhírt meghozó Goncourt-díjat követoen, a húszas években, másodjára a harmincas évek végén, a Gyergyai fordította Swann, majd A bimbózó lányok árnyékában megjelenése után. Ráadásul méltatói eloszeretettel éltek szuperlatívuszokkal. Szerb Antal a Hétköznapiok és csodákban a prousti regényfolyamot igazi balzaci "tableau des moeurs"-nek látja, Babits a Nyugatban kijelenti: "Ez maga korunk Nagy Könyve, a világirodalom utolsó klasszikusa. Egy mai Dante, noha prózában és túlvilág nélkül", Just Bélának, ugyancsak a Babits-féle Nyugatban egyenesen Goethe jut eszébe "az intellektus és az érzékenység kiegyensúlyozott és szerves egysége" okán, Halász Gábor szerint ez az az eset, amikor "a kagylóból csakugyan zúgni halljuk a tengert", s még Németh Lászlónak is, aki három tanulmányt szentel a Tanúban e XX. századi Rousseau-nak, megrendül a hite saját írói aszkézisében a "hedonista" Temps perdu olvastán.

Igaz, Deleuze elemzése után fellapozva az egykori nagyok rajongó írásait, meglepoen felszínesnek tetszenek e korabeli beszámolók. Szinte kivétel nélkül mindenki "az emlékezés regényeként" méltatja az Eltunt idot, de hogy végül is miben áll a prousti emlékezés csodája, arról Németh László kivételével, úgy tunik, senkinek sincs szava. Németh azonban - utóvégre o az egyetlen, akit Proust írói muhelye, módszere érdekli - nemcsak "az átlag-felnott egyenes ellentétét" látja meg Proustban, mondván, hogy normálisan a "gyermek- és felnottkor határán a mesetermo réteget elnyomja a harcirányító személyiség", ám "Proustban ez az elnyomás elmarad", így lesz "kivételes felnott" belole, "ép hittel, ép képzelettel",

hanem kétségeit is megfogalmazza a Proust-percepció és Proust jövoje kapcsán, amivel szintén egyedül marad. A prousti mű "látótere" olyan, akár Michelangelo állítólagos terve, aki egy hegyből akart szobrot csinálni, s ha az olvasó nem tudja vagy nem hajlandó a látóteret elfogadni, úgy a regény nagyszerű szerkezete ellenére is a részletek pusztá halmaza marad. "Mint Rousseau az érzelem éhségével, úgy ajándékozta a megkorát a minőség éhségével", azt a kort, "amely egészségügyi és anyagi kérdésnek tekintette a boldogságot". E hajdani Németh László-i aggályból kiolvasható a mai Proust-percepció kulcskérdése. Kell-e, kellhet-e a mai olvasónak Proust? És ha igen, mire?

Mit mond erre nekünk Deleuze hatvanas években írt könyve? Meglehetően sokat és lényegeset.

Deleuze munkájának, amely különben két részre tagolódik, legfőbb érdeme, hogy a szerző nem esik saját szemiotikai vonzalma csapdájába, nem kísérleti tárgyként kezeli az Eltűnt időt, hanem arra törekszik, hogy megnyissa ezt az első benyomásra sokakat elvarázsoló, de igazi mélységeiben nem is oly könnyen megmutatkozó alkotást. Valójában az első rész foglalkozik Proust jeleivel, a folyamatos tanulás és a hirtelen kinyilatkoztatások szimbiózisával, a jel és az igazság primátusával, az emlékezet és az idő másodlagos szerepével; a második rész, mely terjedelmileg alig rövidebb az elsőnél, gondolatilag annak mégis mintegy függeléke, "igazságokat termelő gépként" veszi szemügyre a művet, de paradox módon itt derül fény az első részben olvasható elemzés mélyebb értelmére is. "Az eltűnt idő nyomában vezérmotívumai - írja Deleuze - a következők: még nem tudtam, később meg kellett értenem; valamint: már nem érdekelt többé, mióta megszűntem tanulni. A regény szereplői csak annyiban fontosak, amennyiben megfejtésre váró jeleket hordoznak, az időnek többé vagy kevésbé mély értelmű ritmusában." Azaz az emlékezés csak a tanulási folyamat meghatározott pillanataiban játszik szerepet, azért, hogy rögzítsen egy hatást vagy megnyisson egy új utat. Charlus homoszexualitása a narrátor számára káprázatos meglepetés, ám ehhez "először az értelmező fokozatos és folyamatos érése kellett; majd a minőségi ugrás egy új tudásba, a jelek új birodalmába". Amiből is következik, hogy tévedés, "ha a tényekben hiszünk, mert csak jelek vannak", ám az is tévedés, "ha az igazságban hiszünk, mert csak értelmezések vannak." Minden valami másban foglaltatik. A jel és az azzal

kapcsolatos tanulási folyamat azonban képes egyesíteni egy virág illatát egy szalon látványával, a madelaine ízét a szerelem érzésével: "A virág illata, amikor jelt ad, egyszerre lépi át az anyag törvényeit és a szellem kategóriáit." Az ember tehát ne legyen se fizikus, se metafizikus, inkább "egyiptológusnak" kellene lennie, hisz minden, ami létezik, csak rejtve, egy sötét zónában lelhető fel, oda kell alászállnunk, akár a kriptába, s megfejtenünk a hieroglifákat.

Semmit se találunk meg, amit meg akarunk találni; A megtalált idő nagy témája tehát az igazság mint "az akaratlan kalandja". Az eszmék logikai értelemben helyesek lehetnek, de igaz csak a benyomás lehet, ám a benyomás igazságát kizárólag a szellem tudja kibontani. "Proust elevenen tudatában van annak, hogy a művészet gép, amely termel, hatásokat hoz létre" - olvassuk Az irodalmi gép című második részben; tudja, hogy "az értelem alkotta gondolatoknak tisztán logikai igazságuk van", azok a tapasztalat felől nézve mit sem érnek. Mindent elutasít, amit nem a mű termelt meg, s "nem azt tanácsolja nekünk, hogy olvassuk a művét, hanem hogy önmagunkban olvassunk vele és általa". Amikor tehát katedrálishoz vagy ruhához hasonlítja azt, nem a kész alkotás monumentális egységére kívánja a figyelmünket irányítani - szemben a Proust-irodalom általános meggyozódásával -, hanem a befejezetlenség, "a varratok és a foltozás jogának" akar érvényt szerezni. Deleuze szerint ez Proust igazi eredetisége, tudniillik "az idő nem alkot egészet, annál az egyszerű oknál fogva, hogy ő maga az a hatalom, amely megakadályozza az egész kialakulását". Ez volna hát az az "olvasat", ahová el kellene jutnunk, hogy élni tudjunk a művel, s ha élni tudunk vele, nyilván felfedezzük magunkban is "az akaratlan emlékezet erőforrásait".